

Доц. д-р Марин РУСЕВ*, Павлинка ВЛАДИМИРОВА

ВЪТРЕШНАТА ГЕОПОЛИТИКА НА СМЕСЕНИТЕ РЕГИОНИ В БЪЛГАРИЯ

Традиционно геополитическите изследвания третираат предимно междудържавните отношения. Много изследователи в тази област не възприемат прилагането на геополитическия подход за изследване на вътрешно държавни обществени процеси. Ценен научен принос в това отношение намираме в изследванията на Ив Лакост (1993, 2005), където се посочва, че политически отношения („съперничество“) протичат не само между държави и нации, а и между политически сили (партии) в дадена страна. Авторът смята, че геополитическият анализ е завършен само, ако изследването на геополитическите процеси е на всички възможни пространствени нива - глобално, регионално и локално. Благодарение на това се оформя концепцията за т. нар. вътрешна геополитика - термин, обозначаващ пространствените електорални отношения. В нея се акцентира върху електорални нагласи, изразяващи отношението на отделната личност спрямо геополитическите процеси и техните проявления на микро- и мезо- равнище. Електоралното поведение е основният индикатор за отношението на гражданина към държавната власт. Идеите на Лакост се споделят и от изследователи като Мамаду (1999) и Бъчваров (1999).

Традиционно електоралният модел на поведение в определена страна е в пряка връзка с формиралите се в нея политическа, партийна и избирателна система. Плуралистичните партийни системи се представят многовариантно, в зависимост от съвкупното влияние на редица социално-икономически фактори. При тях обикновено се разграничават т. нар. „чист бипартизъм“ (две периодично сменящи се на власт партии), „несъвършен бипартизъм“ (две доминиращи партии, които не могат да завоюват абсолютно мнозинство без подкрепата на трета партия), „униполярен мултипартизъм“ (една влиятелна партия сред няколко по-малки), „чист мултипартизъм“ (много партии, като обикновено никоя не получава над 1/3 от гласовете). Подробен теоретичен анализ на традиционните форми на представяне на партийно-политическите и избирателни системи в отделни страни намираме в изследванията на Duverger (1966, 1970), Sartoti (1976), Nohlen (1978) и др. В България значими в това отношение са трудовете на Карасимеонов (1997, 2000, 2003), Стойчев (1992), Ценова (2001, 2004) и др., но с най-детайлен анализ на цялостната проблематика се отличават трудовете на Ценова.

Социално-икономическите промени у нас след 1989 водят до възобновяване на многопартийния политически живот и разделение на властите. Постоянно действащ висш законодателен орган е Народното събрание. В неговите компетенции е основната законодателна инициатива в страната и контролът над изпълнителната власт, която от своя страна носи отговорност за обществения ред, социално-икономическата политика, националната сигурност и международния престиж на

* Преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“, член на Българското геополитическо дружество

България. В регионален план, днес изпълнителната власт функционира чрез 28 административни области и 264 общини.

Водещ изборителен принцип в България е пропорционалният. Той се използва при избори за Народно събрание и общински съветници. Водещ е и при провеждането на първите избори за депутати в Европейския парламент, което съответства на традициите в по-малките страни на ЕС. Мажоритарният принцип се използва при президентски избори и избори за кметове. Съчетание на двата принципа досега се използва само при изборите за Велико народно събрание през 1990.

След 1990 се прилага пропорционална система с двойно прилагане на метода Д'Ондт и 4-процентна бариера за представителство. Страната е поделена на 31 многомандатни изборителни райони, като единствено София-град се поделва на 3 изборителни райони, а град Пловдив е отделен от Пловдивска област. Броят на определяните мандати по райони е пропорционален на броя на населението им при единна норма на представителство, в която се използва методът на най-големия остатък (вж. Методика ..., 2001, чл. 1).

Един от най-дискусионните проблеми на българската изборителна система е свързан с често наблюдавани форми на своеобразна регионална несправедливост, предизвикана от понякога значителните разлики в т. нар. „цени на мандатите“. Обикновено около 10 от изборителните райони разпределят едва по 4-5 мандата, тъй като имат сравнително малък относителен дял от изборителите в страната, докато в относително равностойни или по-малки по териториален обхват изборителни райони могат да се излъчат по над 10 мандата. Поради това, след прилагане на метода Д'Ондт, се стига до много „несправедливи“ от териториална гледна точка преразпределения, ощетяващи една за сметка на други районни партийни листи чрез прехвърлянето на мандати от един изборителен район в друг. Така се стига до своеобразно фаворизиране на по-големите и се ощетяват по-малките партии, преминали 4-процентната бариера.

Едно от основните предимства на прилаганата днес в България изборителна система е относителната прозрачност и простота на механизма ѝ, независимо от честите полемики, засягащи степента на обвързаност на излъчените мандати с изборителните райони. Очевидно е, че недостатъците, произтичащи от разликите в цените на мандатите, са неизбежни, тъй като на практика няма изборителна система, която да не допуска остатъчни гласове за преразпределение. Основна причина за това е винаги съществуващото значително разминаване между географските координати на центъра на територията и динамично изменящите се във времето координати на центъра на населението в България (вж. Попов, 1938, 1989).

Изравняването на „цените“ на мандатите е невъзможно, защото това изисква непостижимото изравняване на относителните дялове на всяка изборителна единица както по отношение на населението, така и по отношение на територията на България. Допълнителни непостижими на практика условия за това са също: изборителните райони да са представени от равен брой, имащи право да гласуват; да излъчват един и същ брой мандати; изборителната активност да е еднаква във всеки от тях; подадените гласове за политическите партии да имат навсякъде еднаква относителна тежест и прочие. Това прави коментарите за необходимостта от териториално изравняване „цените“ на мандатите практически излишни, а всеки опит за преизчисляване на изборните резултати чрез алтернативни делителни методи или изборни квоти - безпредметен. Изборителните системи целят

постигането на електорална справедливост чрез конкретна демографска представителност, условно проектираща се върху административното деление на страната. Стремехът към елементарна териториална справедливост създава само половинчат вторичен ефект. Методологичната полемика, според нас, трябва обективно да отчита и факта, че изборите са насочени преди всичко към постигането на властова представителност на избирателните гласове, за сметка на представителността на териториите.

Според Димитров (1997), практиката на изчисляване на изборни резултати в България е уникална и може да бъде определена като пропорционална система с многомандатни избирателни райони. При класическото прилагане на този вариант разпределението на мандатите се извършва първо в избирателните райони. Действащата у нас система започва от резултата, с който класическите схеми завършват, т.е. от общото разпределение на всички мандати по партии, в зависимост от резултата им в страната като цяло. Впоследствие мандатите се „персонифицират“ чрез районните листи. Огромното предимство на този неklasически вариант, според него, е високата устойчивост на общото разпределение на мандатите към преместванията на гласове. По правило, за да получи един мандат повече, дадена партия трябва да се сдобие с неговата „цена“, равна на една двеста и четридесета част от броя на действителните гласове за партии, преминали 4-процентната бариера. В този смисъл, според него, системата е толкова пропорционална, колкото въобще би могла да бъде. Не може обаче да се игнорира фактът, че като цяло мажоритарната избирателна система толерира бипартизма, а пропорционалната - мултипартизма.

Сред основните опоненти на съществуващата в България избирателна система са Бъчваров (1991, 1992), Бояджиев (1991, 2002) и Славейков (1994, 2002), като главните акценти на изследванията им в това отношение са насочени към оптимизиране на териториалното представителство и персонификация на вота, както и върху мярката и значимостта на изборния праг.

Съвременният български електорален модел на поведение се отличава със следните основни характеристики:

- Наличие на две основни групи активни гласоподаватели, отъждествяващи поляризацията на политическото пространство. Двуполусният модел на електорална гравитация дълго време се проявяваше под формата БСП-СДС.
- Преход от несъвършен бипартизъм към униполярен или чист мултипартизъм. Тази тенденция е резултат от задълбочаващите се демократични процеси и формиращите се черти на новото гражданско общество в страната. Несъвършенството на бипартизма в първите години на прехода се определя най-вече от специфичната роля на балансър, която играе ДПС в българския политически живот. Разпадането на дясно- и ляво центристките формации през последните години предполагат налагащ се мултипартиен електорален модел. Той е следствие от отлива на значителен брой гласоподаватели от двете основни противодействащи си политически сили. Възможността от формиране на униполярен или чист вариант на този модел в България днес зависи от това, дали БСП ще запази своята консолидация и електорална подкрепа.
- Висок относителен дял на „лавираща периферия“ от електората на водещите политически партии. Под лавираща периферия се разбира групата от гласоподаватели, които са без трайна политическа ориентация и са в състо-

яние рязко да променят изборните резултати. Понякога техният брой може да надвиши 1,5-2 пъти броя на твърдия електорат на водещите партии. Типичен пример в това отношение са последователно проведените избори за 37-мо, 38-мо и 39-то Обикновено народно събрание, когато водещите партии или коалиции (БСП, ОДС, НДСВ) печелят изборите с неочаквано голямо мнозинство.

- Спадаща избирателна активност. Този процес е белег за стабилизиране на модела по подобие на западните демокрации, съпроводено с намаляваща поляризация и деполитизация в обществото.
- Консолидиране на политическата доминация на определени политически сили в конкретни избирателни райони. Най-типични примери за това се наблюдават по отношение на изборните резултати за БСП във Видин, Монтана и Враца; за СДС - в София и Пловдив; за ДПС - в Кърджали, Шумен, Разград и Търговище.

Формиралата се в България партийно-политическа система и посочените електорални тенденции могат да се разгледат и от гледна точка на формулираната от Лакост вътрешна геополитика. Териториалната структура на вота показва определена устойчивост по отношение на подкрепата за политическите партии. Тази устойчивост се запазва даже в случаите на резки конюнктурни влияния, като появата на НДСВ или други новосъздадени партии. Така, според Янков (2004), можем да разглеждаме електоралното поведение като специфична черта на социо-културната регионализация на страната.

Горепосочените общи проблематични въпроси на съотношенията между демографска и регионална електорална справедливост (или несправедливост) предполагат формулирането на универсални методологични подходи при изследването на изборните резултати. В България обаче проявленията на този феномен се модифицират в специфичен ефект, предизвикан от конкретните етно-пространствени съотношения, водещи до феномена на т. нар. етнически вот. Чрез него се формират крайно десни обществени настроения, извеждащи на преден план въпроса за т.нар. „етническа несправедливост“ на изборните резултати. Проблемът често се представя в остро противоречие с демократичните ценности, към които се стреми българското общество. Той обаче трябва да се възприема като логичен резултат от етно-конфесионалната и културна традиция в страната. С не по-малка роля за такъв вид „деформация“ на електоралната етническа картина в страната е значително по-ниската избирателна активност на българската етническа общност, което увеличава значително електоралната тежест на двете основни небългарски етнически групи.

Особеностите на историческото развитие по българските земи са причина за формирането на сложна етно-конфесионална пространствена структура. Според последното официално преброяване, проведено през 2001, броят на общините с по-малък относителен дял на етнически самоопределящо се като българско население спрямо средното за страната (83,6 %) е 96. За разлика от официалното преброяване през 1992, през 2001 г. въпросите за етническа и религиозна принадлежност нямат задължителен характер, поради което крайните резултати трябва да се приемат само като ориентировъчни. За по-голяма достоверност тук ще изследваме само 83 общини, където самоопределилите се като българи са под 80 % от общия брой на населението им (Доклад ..., 2002). Условно ще обозначим тази група със символа Г-83.

Общият относителен дял на Г-83 съставлява 30,2 % от територията, 19,4% от населението на страната, а създаваният в тях БВП варира в рамките на едва 14-16 %. Посочената низходяща градация е индикатор за територии с по-ниска демографска гъстота, икономическа плътност и жизнен стандарт на населението спрямо средните за страната стойности. Преобладаващата част от тях са стагниращи селски общини с ниска икономическа активност и изостанала социално-икономическа инфраструктура.

Г-83 има относително по-голяма електорална тежест и избирателна активност в сравнение със своя икономически потенциал, а в някои от проведените избори - и в сравнение с демографския си потенциал. Като цяло, в нея се забелязва по-силно изразена активност при местни избори, докато при президентските са налице чести случаи на безразличие и крайно ниски стойности на показателя избирателна активност.

При проведените парламентарни избори за 36-то, 37-мо, 38-мо, 39-то и 40-то ОНС, избирателите на Г-83 са 18-19 % от общия брой избиратели, но те дават от 18,0 % до 21 % от действителните гласове в страната. Поради ефекта на 4-процентния изборен праг, тези общини осигуряват между 20 % и 23 % от парламентарно представения вот. В най-голяма степен те облагодетелстват ДПС - на практика между 2/3 и 3/4 от всички гласове, подадени за Движението през посочения изборен период, са от тези общини.

С още по-големи контрасти между териториален, демографски и икономически потенциал се отличават общините с над 50 % население от небългарските етнически групи. Общият им брой е 34, територията им съставлява 12,1 % от територията на страната, населението - 6,5 %, а БВП през периода 1998-2004 варира между 4 и 5 %. Значително по-висока обаче е електоралната тежест на тази по-малка, но етнически по-ясно обособена, група от общини (Г-34). При около 6,5-7,0 % от гласоподавателите и 6,6-8,2 % от действителните гласове в тях се концентрират между 44 % и 57 % от гласовете за ДПС на последните 5 парламентарни избора, което осигурява между 47 % и 54 % от местата на Движението в парламента.

Изследването само на етнически дефинираните групи (Г-83 или Г-34) очевидно игнорира значимостта на тези региони в страната, в които вътрешната геополитика на ДПС се основава предимно на религиозни мотиви в изборното поведение на населението. Особено типични в това отношение са общини като Велинград, Хаджидимово, Доспат, Девин и Рудозем и др. Например, само на парламентарните избори през 2005, те осигуряват допълнително още гласове с приблизителната цена 1 мандат за ДПС. С подобен потенциал се отличава Източният административен район на Пловдив-град, както и сумарният брой гласове за ДПС в големи общини като Варна, Шумен, Бургас или Благоевград, които не се включват в критериите на общините от Г-83 или Г-34, но дават значителен допълнителен принос в национален мащаб.

В много от провежданите на национално и регионално ниво изборни резултати с решаващ принос за вътрешната геополитика на ДПС е вотът на избирателите с българско или двойно (турско и българско) гражданство, гласуващи в Турция. Освен чрез т. нар. „изборен туризъм“, влияещ в определена степен върху електоралните резултати в Г-83 и Г-34, те въздействат осезателно най-вече чрез общите резултати на гласувалите в чужбина български граждани (табл. 1). Особено голяма е тяхната роля на изборите през 2001 и 2005, когато осигуряват съответно около 2 и 4 мандата на ДПС.

Избори за ОНС	Действителни гласове от чужбина	Действителни гласове за ДПС от чужбина	Дял на действителните гласове за ДПС от чужбина спрямо всички гласове от чужбина - %
1994	20 044	1 781	8,9
1997	26 663	6 362	23,9
2001	64 199	36 546	56,9
2005	75 245	40 626	54,0

В българското общество с най-голяма степен на корелация етническият вот се свързва с устойчивото регионално проявление и високата степен на концентрация на гласове за ДПС в 9-ти многомандатен избирателен район - Кърджали, където се наблюдава най-висок за страната относителен дял на турскоезично и (или) мюсюлманско население. Това дава основание на редица изследователи, медии, общественици и др. да характеризират електоралните резултати в региона с понятието „етнически вот“. Всъщност, електоралната позиция за (или против) ДПС е провокирана от редица много по-широки социално-икономически и културно-политически мотиви, простиращи се далеч извън чисто етно-конфесионалните влияния върху вота.

Изследването на ключовата роля на Кърджалийския избирателен район за вътрешната геополитика в България изисква предварително да се направят някои по-обща социално-географски уточнения. Както се вижда на табл. 2 Кърджалийс-

Показател	% от България
Преки чуждестранни инвестиции	0,1411
Брутен вътрешен продукт	1,3215
Общо наети в стопанството	1,5780
Население в надтрудоспособна възраст	1,7688
Работна сила	1,9920
Население	2,0540
Среден брой на действителните гласове на ОНС	2,1055
Среден брой гласоподаватели на избори на ОНС	2,2435
Среден брой на гласувалите на ОНС	2,2797
Брой на родените деца	2,2981
Първокласни пътища	2,3411
Население в подтрудоспособна възраст	2,3713
Регистрирани безработни	2,4503
Среден брой на излъчените мандати от Кърджалийски избирателен район	2,4583
Територия	2,8744
Население, декларирало мюсюлманско вероизповедание на официалното преброяване през 2001	11,8117
Население, декларирало принадлежност към турската етническа група на официалното преброяване през 2001	13,5424
Среден брой гласували за ДПС на ОНС	17,2181
Сред брой излъчени мандати за ДПС на ОНС	21,6814

ка област е една от слабо заселените територии на страната, отличаваща се с висок относителен дял на турското и мюсюлманско население, по-съхранена възрастова структура, в съчетание с ниска икономическа плътност и активност.

Независимо от малкия си териториален и демографски потенциал, Кърджалийската област играе значително по-голяма роля в политическия живот на страната, тъй като се отличава с по-висок относителен дял на показателите за избирателна активност и тясно обвързаните с тях показатели за изразено електорално предпочитание на населението към ДПС. В по-детайлен план значимостта на района за резултатите на Движението при изборите за ОНС е представена в табл. 3. Ролята му се мултиплицира и чрез активното участие на значителния брой български граждани-изселници от Кърджалийско с турско етническо съзнание, гласуващи в Турция, независимо от факта, че техните гласове никога не са прехвърляни към 9-ти многомандатен избирателен район Кърджали. В това отношение не трябва да се омаловажава фактът, че от Кърджалийско се преселват близо 2/3 от всички български имигранти в Турция.

Таблица 3. Електорална подкрепа за ДПС в България (без гласовете от чужбина) и 9-ти многомандатен избирателен район Кърджали			
Избори за Обикновено народно събрание	Действителни гласове за ДПС в България	Действителни гласове за ДПС в Кърджали	Относителен дял на гласовете за ДПС в Кърджали от тези в България
1991	418 168	83 336	19,9
1994	281 313	52 572	18,7
1997	317 067	47 156	14,9
2001	303 849	54 195	17,8
2005	426 774	63 570	14,9

В заключение може да се формулира изводът, че особеностите на партийно-политическата и избирателната система в България облагодетелстват предимно партии, които разчитат на избиратели с по-висока културно-политическа, отколкото социално-икономическа мотивираност. Изборните резултати на ДПС и особеностите на електоралния вот в Кърджалийския избирателен район са само едно от преките потвърждения за това. На подобен модел на поведение теоретично в бъдеще могат да разчитат и лидерите на ромското население в България, ако успеят да го консолидират и мотивират в единно движение. Особеностите на българската избирателна система могат да се окажат трамплин и за бърз политически възход на крайно десни или леви движения, разчитащи предимно на регионално, а не на концептуално дефинирани лозунги.

Литература:

Бояджиев, В., *Парламентарните избори през 1991 г. - представянето на БЗНС*. В. Търново, 1991.

Бояджиев, В., *Критика на българската парламентарна избирателна система*. - В: *Геополитика, регионално развитие, географско образование. Сборник от доклади „Научна конференция с международно участие в памет на проф. д-р Димитър Яранов - Варна 2002“*, 3, София, ГИ, БАН, 2002.

Бъчваров, М., *Юни 1990 - география на изборните резултати*. - *География*, № 1, 1991.

Бъчваров, М., *Електорална география на посткомунистическа България*. - В: *География-геополитика. Първа книга*. София, 1992.

- Бъчваров, М., *Геополитика - терминологичен справочник*. София, 1999.
- Бюлетени
- Димитров, Д., *Правила и процедури*. - В: *Българските избори 1990-1996г. Резултати, анализи, тенденции*, София, 1997.
- Доклад за човешкото развитие. Мозайката на общините*. София, 2002.
- Карасимеонов, Г., *Политика и политически институции*, УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 1997.
- Карасимеонов, Г., *Политически партии*, С., 2000.
- Карасимеонов, Г., *Новата партийна система в България*, С., 2003.
- Лакост, Ив., *Геополитика и геостратегия*. - *Военен журнал*, № 1, 1993.
- Лакост, Ив., *Мястото и ролята на геополитиката в модерния свят*. - В: *Геополитика*, № 2, 2005.
- Мамаду, В., *Геополитически подходи в края на ХХ в.* - В: *Геополитика - терминологичен справочник*. София, 1999.
- Методика за определяне на мандатите в избирателните райони*. - ДВ, бр. 40, 20.04.2001.
- Попов, В., *Центърът на територията и центърът на населението на България*. - *Известия на БГД*, кн. 5, 1938.
- Попов, В., *Центърът на територията и центърът на населението в България*. - *Проблеми на географията*, кн. 2, 1989.
- Районите, областите и общините в България - 2001*. Електронна информация на НСИ, Отдел Регионална статистика, 2003.
- Славейков, П., *Политико-географски анализ на съотношението между основните политически сили у нас*. - *Проблеми на географията*, кн. 1, 1994.
- Славейков, П., *Сравнителен географски анализ на резултатите от парламентарните избори през 1997-2001 г.* - В: *Геополитика, регионално развитие, географско образование*. Сборник от доклади „Научна конференция с международно участие в памет на проф. д-р Димитър Яранов - Варна 2002“, 3, София, ГИ, БАН, 2002.
- Статистически годишник*. НСИ. София, 1998-2005.
- Стойчев, Ст., *Избирателно законодателство и избори в периода на прехода към демокрация - критичен анализ*. София, 1992.
- Ценова, Р., *Избори и избирателни системи*. - В: *Политология*. София, 2001.
- Ценова, Р., *Избирателната система и равнището на партийна фрагментация в Република България (1991-2001 г.)*. - *Научни трудове*, Издание на УНСС, том I, 2004.
- Янков, Р., *Устойчивостта на електоралните нагласи в България - елемент на социо-културната регионализация* - В: *Социална и културна география*. София и В. Търново, 2004.
- Duverger, M., *Les parties politiques*, Paris, 1966.
- Duverger, M., *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris, 1970.
- Karasimeonov, G., *The 1990 Election to the Grand National Assembly and the 1991 Election to the National Assembly, Data and Documents*, Berlin, 1997.
- Nohlen, D., *Die Wahlen systeme in der Welt*, Zurich-Munhen, 1978.
- Sartoti, G., *Parties and Party systems*. Cambridge, 1976.
- Бюлетени на ЦИК:
- Избори за 36-то Народно събрание - 1991 г.*
- Избори за 37-мо Народно събрание - 1994 г.*
- Избори за 38-мо Народно събрание-1997г.*
- Избори за 39-то Народно събрание - 2001 г.*
- Избори за 40-то Народно събрание - 2005 г.*